

ДАВНЬОСЛОВ'ЯНСЬКІ КОМПЗИТНІ ТА ВІДКОМПЗИТНІ ІМЕНА В ОСНОВАХ ПРІЗВИЩ ПІВНІЧНОЇ ЧАСТИНИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

У роботі характеризуються прізвища північної Тернопільщини, в основах яких збережені давньослов'янські складні особові імена, визначається їх набір і потенційність.

Ключові слова: композитні та відкомпозитні особові імена, давньослов'янські імена, прізвища, антропоніми.

До прийняття християнства у Київській Русі були поширені давньоруські імена, які після X ст. існували паралельно з грецькими і латинськими. В своїй основі вони відображали погляди давніх слов'янських племен на людину, її життя, на явища природи [Сухомилин: 25].

У зв'язку з християнізацією протягом XI-XIII ст. на Русь із Візантії через обов'язковий обряд хрещення новонароджених прийшло понад 300 канонічних імен із старослов'янської, грецької та латинської мов. Процес заміни традиційних язичницьких імен іменами християнськими поступово поширився на всі верстви давньоруського суспільства. Протягом XI-XIV ст. з ужитку було витіснено майже всі слов'янські імена [Чучка: 597].

Незважаючи на загальну поширеність в Україні церковних імен у XIV-XV ст., слов'янські особові назви не повністю виходять з ужитку. Іноді одна і та сама особа є носієм церковного і слов'янського імені [Гумецька: 28]. У такий спосіб, як зауважує П. Чучка, виник русько-візантійський іменний дуалізм, який простежується за писемними пам'ятками від середини XI до XIV ст. [Чучка: 597].

Композитні слов'янські імена дійшли до нашого часу в трансформованому вигляді як інгредієнт зовсім іншої антропонімної категорії індивідуальних прізвищ [Худаш 1977: 150]. Термін слов'янське автохтонне особове власне ім'я часто використовує у своїх працях М. Худаш [Худаш 1980: 112]. М. Демчук вважає, що слов'янське особове автохтонне ім'я – це "ім'я праслов'янського походження або утворене пізніше, вже в антропонімі того чи іншого

конкретного слов'янського народу, на споконвічно слов'янському мовному ґрунті" [Демчук: 13].

На сьогодні маємо низку досліджень, присвячених аналізу слов'янських автохтонних власних імен в основах українських прізвищ і прізвищевих назв [Гумецька, Демчук, Худаш, Чучка].

Мета нашого дослідження – простежити активність давньослов'янських композитних і від композитних імен в основах прізвищ північної Тернопільщини.

Давньослов'янські імена-композити становлять значну групу сучасних відіменних прізвищ у контексті загальноантропонімійної системи України і в тому числі північної частини Тернопільщини.

На досліджуваній території ми виявили 5450 прізвищ, з них лише 235 містять у своїй основі давньослов'янські автохтонні особові композитні імена, як-от: *Багомир, Багослав, Благомир, Боголюб, Броніслав, Будислав, Воїслав, Володимир, В'ячеслав, Годимир, Гоїмир, Годислав, Живомир, Зореслав, Казимир, Красимир, Ладислав, Путислав, Мапомир, Милослав, Моїмир, Ростислав, Славомир, Сутимир, Стоїмир, Хватибог, Яромир* та деяких інших. При аналізі прізвищ співвідносних із слов'янськими автохтонними іменами, класифікуємо їх на імена-композити та імена відкомпозитного походження (усічені й усічено-суфіксальні деривати).

Імена-композити в повній формі виявлено в таких прізвищах: *Богдан, Богдан-евич, Богдан-чук, Казимир, Казимир-ук, Казмір-чук, Станіслав-ів, Станіслав-чик.*

Відкомпозитні особові імена в усічених та усічено-суфіксальних варіантах в основах прізвищ. У нашому дослідженні відображені відкомпозитні слов'янські імена, які у минулому, пройшовши стадії особове ім'я – індивідуальне ім'я – сімейно-родове прізвисько, функціонують як прізвища, у складі яких наявні різноманітні словотворчі афікси.

Імена-композити беремо із праць М. Демчук, М. Морошкіна, М. Малець, М. Худаша.

а) Найпродуктивніше представлені у прізвищах скорочені або усічено-суфіксальні імена: *Балас, Балоба, Балюк* (від Бал[омиръ], Бал[осинь] – Мор. 7), *Белко* (від Бел[изарь], Бел[ославъ] – Дем 65), *Білевич, Білужак, Біляів, Більчук* (від Біл[ославъ] < Бел[ославъ] – Дем 65; або Б'їл[оволодь] – Худ. 37), *Благій, Благушин* (від Благ[омиръ]),

Брончук, Бронько, Броняк (від Брон[еславъ]), *Витко* (від Вит[ославъ] – Мор. 40), *Влацьо, Владек, Володько* (від Вол[одимирь]), *В'ячко* (від В'яч[еславъ]), *Годун* (від Год[имирь] – Грк. 66); Год[еславъ] – Дем. 58), *Гордик* (від Горд[имирь] [Близнюк. 84]), *Гориняк* (від Гор[истай] – Мор. 62), *Градшин* (від Град[иславъ] – Мор. 63), *Зорич* (від Зор[еславъ]), *Казимик, Казюра, Казьмарук, Казьо* (від Каз[имирь]), *Красевич* (від Крас[имирь] – Мор. 105), *Ладюк* (від Лад[иславъ] – Мор. 109), *Ланько* (від Ланк[омирь] – Мор. 110), *Мисан* (від Мис[лидарь] – Дем. 68), *Путько* (від Пут[иславъ] – Дем. 60), *Рогів, Рожук* (від Рог[дань], Рог[овладь] – Мор. 168; тут спостерігається чергування г-ж), *Скорик* (від Скор[ославъ] – Дем. 60), *Спас* (від Спас[имирь]) [Панцьо: 41], *Сутик, Сутин, Суть* (від Сул[имирь] – Мор. 189), *Терп'як* (від Терп[имир] – Мор. 192), *Шпичко* (від Спит[игньвь] – Мор. 183), *Яросевич* (від Ярос[лавъ]) та ін.;

б) Менш продуктивними виявилися прізвища, що виникли від скорочених імен (наявність апокопи або афери) з суфіксацією чи без неї: *Богац, Богусь, Богута, Богуш* (від Бог[уславъ] – Дем. 61, Бог[олюбъ]) чи [Хвали]богъ – Мор. 199), *Будай, Будь* (від Буд[иславъ] – Дем. 62, чи [Бого]будъ – Мор. 15), *Гой, Гойда, Гойняк* (від Гой[мирь] – Дем. 62, чи [Буди]гой [Панчук: 41]), *Жив'юк* (від Жив[иславъ] – Мор. 64 чи [Даби]живъ – Мор. 67), *Мойко* (від Мои[мирь] – Худ. 20; Nie[moj] – Mal. 71), *Славинюк, Славута* (від Слав[омирь] – Дем. 63 чи [Яро]славъ), *Стоян, Стойко* (від Сто[имирь] – Дем. 63 чи [Собе]стой – Дем. 63) та ін.;

в) Цілком мало виявлено прізвищ, що мають в своїй основі імена, скорочені із збереженням препозитивного компонента і початкового приголосного постпозитивного компонента: *Борис, Борисович, Борисюк* (від Бори[славъ]), *Гудима* (від Гудим[ирь] – Мор. 66), *Примис* (від Примис[лавъ] – Мор. 158), *Сутима* (від Сулим[ирь]) та ін.;

г) Лише є кілька прізвищ, що виникли від скорочених імен (внаслідок синкопи й апокопи з суфіксацією чи без неї: *Вось* (від Во[и]с[лавъ]), *Гоцевич* (від Год[е]с[лавъ] – Дем. 58), *Ярмук* (від Яр[о]м[ирь] – Мор. 213), *Рош* (від Ро[сти]с[лавъ] – Дем. 88) та ін.;

г) Одне прізвище, на нашу думку, виникло, від скороченого імені (одночасно афери й апокопи) з суфіксацією чи без неї: *Лоцька* (від [Во]ло[димирь]).

Як бачимо, в основі прізвищ північної Тернопільщини функціонують різні варіанти давніх слов'янських композитних імен. Таких імен понад тридцять. У прізвищах вони виступають здебільшого в усічених та усічено-суфіксальних варіантах. Найчастіше функціонують у прізвищах такі імена-композити *Бегослав, Богуслав, Володимир, Казимир, Сутимир* у різних варіантах.

Значна кількість слов'янських складних імен у відкомпозитних прізвищах засвідчує їх активність у найменуванні людей.

Прізвища, основи яких трактуємо як відкомпозитні чи видапелятивні утворення, можуть бути деривати від християнських імен. Це, насамперед, зумовлено тим, що справжні мотиви їх виникнення уже втрачені. Таких утворень нараховуємо 48. Зокрема: *Баланчик* (від Бал[омиръ] або від *балан* "білий віл" – [Гр. I: 24]), *Батко* (від Б[р]ат[иславъ] або від батько), *Боян* (від Бои[миръ] або від рідковживаного імені Боян [ВІЛ: 224]), *Буяк* (від Бу[имиръ], *буяк* "бугай" [Гр. I: 118]), *Галац, Галанець, Галаник, Галій, Галюк, Галько* (від Гал[имиръ] або від християнського чоловічого імені Галактіон чи жіночого Галина), *Голяк* (від Гол[иславъ] або від голяк 1. "бритва", 2. "бідняк" [Гр. I: 307]), *Драгун* (від Драг[омиръ] або від *драгун* "воїн, що вів бій у пішому і кінному строю" [СУМ II: 404]) *Дух* (усічення від Дух[ославъ] або від дух), *Липак* (від Лип[ославъ] або від *липак* "пиріг" [Гр. II: 369], можливо, і від *ліпак* "той, хто ліпить глиною стіни"), *Любасюк* (від Люб[омиръ], Бого[любъ] або від любась "коханець" – СУМ IV, 561) *Малусевич* (від Мал[омиръ] або від жіночого християнського імені Малуса < Маланія), *Мирко* (від Мир[ославъ] або від Мирон), *Старчук* (від Стар[оглавъ] або від *старчук* "жебрак" [Гр. IV: 199]), *Сумів* (від Су[ли]м[иръ] або від сум), *Черняк* (від Черн[омисль] або від апелятива *чернь* 1. "вугільна фарба", 2. "цінний птах родини качинних" [СУМ IX: 312]), *Ярмусь* (від Яр[о]м[иръ] або від християнського імені Ермолай > Ярмолай) та ін.

Для зіставлення функціонування автохтонних давньослов'янських відкомпозитних імен в основах прізвищ використовуємо історичне джерело з першої половини ХІХ ст. "Ревизские сказки" (Тернопільський обласний архів), які охоплюють землі Кременецького повіту. Це територія сучасного Збаразького, Лановецького, Кременецького та Шумського районів, що на Тернопільщині.

Прізвищевих назв, які в своїй основі містять давньослов'янські відкомпонитні імена, у наших матеріалах нараховується 43, що становить 2,9% від загальної кількості.

Найчастіше давньослов'янські автохтонні імена фіксуються у тричленних номінаціях осіб. У документах з 1811 по 1854 рр. нами виявлено такі іменування: *Григорій Игнатовъ Баличъ* (1,54 зв.)³ (від Бал[омиръ]), *Василь Яковлевъ Бродюкъ* (1,42зв.) (від Брод[иславъ] – Дем, 57), *Герентій Филимоновъ*

Велчужъ (1,279 зв.) (від Вел[еславъ] чи Вел[имиръ] – Дем, 68), *Василій Ивановъ Галъчинъ* (1,281 зв.) (від Гал[имиръ] – Дем, 58), *Петръ Степановъ Гудевичъ* (1,223) (від Гуд[имиръ] – Мор, 66), *Михаилъ Игнатовъ Гуцъ* (1,421) (від Гуд[и]с[лавъ]), *Лазаръ Григоріевъ Далъчукъ* (1,571) від (Дал[емиръ] – Дем, 58), *Григорій Андреевъ Долюкъ* (1,67 зв.) (від Дол[еборъ] – Мор, 74), *Иванъ Ивановъ Душинъ* (1,32 зв.) (від Дух[ославъ] – Мор, 88, тут спостерігається чергування **х-ш**), *Климентій Ивановъ Радчукъ* (1,171 зв.) (від Рад[омиръ] – Мор, 163), *Макаръ Григоріевъ Ходънець* (1,78 зв.) (від Ход[имиръ] – Мор, 200) та ін.

Давньослов'янські імена різної структури спорадично вживаються у двочленних іменуваннях: *Самсонъ Милевичъ* (1,116 зв.) (від Мил[ославъ] – Дем, 63), *Адамъ Собко* (1,216 зв.) (від Соб[иславъ] – Дем, 82).

Основи давньослов'янських двоосновних імен наявні і в описових назвах, невід'ємним компонентом таких іменувань є означення родової назви (сынъ, братъ, зять): *Евстахій Константиновъ сынъ Владимирский* (1,412), *Яковъ Павловъ сынъ Калько* (1,270 зв.) (від Кал[имиръ] – Дем, 159), *Василій Герасимовъ сынъ Люткевичъ* (1,224 зв.) (від Лют[омиръ] – Мор, 116), *Николай Ивановъ сынъ Рохъ* (1,437 зв.) (від Ро[говолодъ] – Дем, 60), *Остапъ Ильковъ сынъ Ярошъ* (1,18 зв.) (від Яро[миръ] чи Яро[славъ]).

У всіх випадках, за винятком *Гуцъ* представлено антропоніми, що виникли від скорочених імен шляхом апокопи з суфіксацією. Щодо прізвищевої назви *Гуцъ*, то її виникнення пов'язане з одночасною дією синкопи та апокопи (пор. Гуд[и]с[лавъ] > Гудс з одзвінченням с у з

³ Перша цифра позначає джерело, друга – аркуш справи. Джерелом дослідження є «Ревизские сказки», що знаходяться у Тернопільському обласному архіві.

після дзвінкого приголосного д > Гудз з оглушенням кінцевого приголосного – Гуць). В основі антропоніма *Владимирский* лежить повне особове власне ім'я-комполит Володимир. За матеріалами ревізьких списків із 423 відіменних прізвищевих назв 43 припадає на давньослов'янські відкомполитні імена.

Отже, давньослов'янські відкомполитні особові імена досить часто вживаються в основах прізвищ досліджуваного краю. Зазвичай вони виступають в усічено-суфіксальній формі. Давньослов'янські комполитні та від комполитні імена в основах прізвищ північної Тернопільщини посідають вагоме місце серед інших відіменних прізвищ і підтверджують думку, що роль слов'янських складних імен тривалий час була значною у найменуванні осіб в Україні, в тому числі й на обстежуваній території. Як показує аналіз, асортимент комполитних слов'янських імен доволі широкий – близько сорока імен функціонує в основах розглянутих прізвищ.

ДЖЕРЕЛА

Грк. – Гркович М. Речник личных имен код Срба. – Вук Караши. – Београд, 1977. – 215 с.

Кременецкий городской магистрат. – *Фонетический словарь* Тернопільський обласний архів

Мор. – Морошкин М. Славянский именованослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. - СПб., 1867. - 213 с.

ВІЛ – Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. - К.: Наукова думка, 1966. – 333 с.

Гр. – Словарь української мови. /За ред. Б.Грінченка. - К., 1909. - Т. I-IV.

СУМ – Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. I-XI.

Mał. – Małec M. Staropolskie skrócone naswy osobowe od imion dwuczłonowych. – Wrocław, etc, 1982. - 220 s.

ЛІТЕРАТУРА

Близнюк. Близнюк Б.Б. Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку. Рукопис дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1997. – 165 с.

Гумецька: Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. – К.: Видавництво АН УРСР, 1958. – 298 с.

Демчук: Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст. – К.: Наукова думка, 1988. – 169 с.

Панцьо: Панцьо С.Є. Антропонімія Лемківщини. – Тернопіль, 1995. – 141 с.

Панчук: Панчук Г. Антропонімія Опілля: Рукопис дис. ... канд. філол. наук. – Тернопіль, 1999. – 284 с.

Сухомлин: Сухомлин І.Д. З історії українських прізвищ // Українська мова та література в школі. – 1965. – №4. – С. 25.

Худаш 1980: Худаш М.Л. До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV-XVIII ст. // З історії української лексикології. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 96-160.

Худаш 1977: Худаш М. Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.

Чучка: Чучка П. П. Розвиток імен та прізвищ // Історія української мови (лексика і фразеологія). – К., 1983. – С. 592-620.

Sheremeta Svitlana. Ancient slavonic composit and offcomposit names in the ground of surnames in northern part of Ternopilshchyna. *The article deals with the analysis of the surnames of northern Ternopilshchyna in which grounds ancient Slavonic complex personal names are saved. Much attention is paid to the definition of twiz potention.*

Key words: composit and offcomposit personal names, ancient Slavonic names, surnames, antroponyms.

Тетяна Антонюк (Київ)

ОНИМНА НОМІНАЦІЯ ПЕРСОНАЖІВ У РОМАНАХ Р. ІВАНЧЕНКО „ЗРАДА, АБО ЯК СТАТИ ВОЛОДАРЕМ” ТА „ОТРУТА ДЛЯ КНЯГИНИ”

У статті дається загальна характеристика онімної номінації персонажів (історичних постатей та вигаданих героїв) історичних романів Р.Іванченко. Основним способом іменування персонажів,